

КИТАЙСЬКИЙ ЧИННИК В АМЕРИКАНСЬКО-ЯПОНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ (1972-1979 РОКИ)

Автор, використовуючи матеріали періодичних видань та досліджень відомих американських та японських вчених, розглядає складні проблеми китайсько-американсько-японських відносин у 1972-1979 роках. Не дивлячись на їх активізацію, напевно чи можна говорити про можливість трансформації зв'язків між цими країнами у військово-політичний союз. Японсько-китайський діалог залишав невирішеними тайванську проблему, територіальні суперечки, питання про компенсацію збитків, нанесених Китаю японською агресією 30-х – 40-х років ХХ століття.

Ключові слова: національна безпека, зовнішня політика, Китай, Далекий Схід, військово-політичний альянс.

Автор, используя материалы периодических изданий и исследования известных американских и японских ученых, поднимает сложные вопросы китайско-американо-японских отношений в 1972-1979 гг. Несмотря на их активизацию, вряд ли можно говорить о трансформации связей между этими странами в военно-политический союз. Японско-китайский диалог оставлял нерешенными тайванскую проблему, территориальные споры, вопросы о компенсации убытков, нанесенных Китаю японской агрессией 30-40-х годов ХХ столетия.

Ключевые слова: национальная безопасность, внешняя политика, Китай, Дальний Восток, военно-политический альянс.

The author, using resources of Foreign and State periodical issues, literature works of the world-famous American and Japan Study historians, views a difficult problem of the Japan and USA relationships development and coming into being since 1972 to 1979 and shows the role of China in this process. Despite of their activization, hardly it is possible to speak about transformation of communications between these countries in the military-political union. The Japanese-Chinese dialogue left unresolved Taiwan's problem, territorial disputes, questions on indemnification of the losses put to China by the Japanese aggression in 30-40-s of XX century.

Key words: national security, foreign policy, China, Far East, military – political alliance.

Китай завжди був, є та залишається предметом особливої уваги в системі міжнародних відносин Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Актуальність обраної проблематики полягає ще в тому, що у взаєминах США та Японії, починаючи з повоєнного часу, об'єктивно присутній «китайський чинник».

Цей напрямок дослідження вже був предметом вивчення як вітчизняних [1], так і закордонних науковців [2], але в такій інтерпретації та хронології, питання ще не розглядалося.

Головним чинником у зовнішньополітичній концепції Сполучених Штатів у 1970-х роках була відповідальність за світову стабільність п'яти центрів – США, Західної Європи, Японії, СРСР та КНР. У доповіді про зовнішню політику США на початку 1969 року Річард Ніксон наголосив:

«Ніякий стабільний і міцний міжнародний порядок не буде досягнутий без внеску нації, населення якої становить більше, як 700 млн чоловік» [3]. Зрозуміло, що мова йшла про Китай.

Багатим на зовнішньополітичні події, які, безумовно, мали вплив на вибір шляху Японії в 1970-х роках, був 1972 рік. Протягом першої половини року уряд Е. Сато не міг відійти від «шоку», який він отримав від американсько-китайського зближення та повідомлення про візит Президента Ніксона до Китаю. Деякі кола японської громадськості очікували, що отримані американські «удари» примусять уряд переглянути зовнішньополітичний курс країни. Так, професор Кіотського університету М. Косака заявив, що «акція США... по відношенню до КНР є гарним

уроком для Японії, який змусить її проводити більш незалежний курс» [4].

Уряд Е. Сато фактично не був готовим до такого кроку і не бажав переглядати свої дипломатичні концепції. Виступаючи в січні 1972 року на 68-ій сесії парламенту, міністр закордонних справ Т. Фукуда підкреслив, що відносини з США складають генеральну лінію зовнішньої політики Японії. На переговорах у Сан-Клементе між Р. Ніксоном і Е. Сато японська сторона, перш за все, була зацікавлена в тому, щоб отримати від представників США інформацію про характер майбутніх переговорів президента з КНР: як вони вплинуть на військові зобов'язання США відносно Тайваню, Південної Кореї, а також на американсько-японський «договір безпеки».

Не дивлячись на те, що японці на переговорах були в загальних рисах проінформовані про новий курс США щодо КНР, візит Ніксона до Пекіна викликав певну знервованість та занепокоєність Токіо.

Візит президента США Річарда Ніксона проходив з 21 до 28 лютого 1972 року. До складу офіційної делегації США також входили Державний секретар У. Роджерс, помічник президента з питань державної безпеки Г. Кіссінджер, спеціальний помічник Президента з адміністративних питань Р. Холдеман, секретар Білого дому з питань преси Р. Зіглер, військовий радник Президента Б. Скаукфорт та інші [5]. В перший день візиту американського президента прийняв Мао Цзедун. На цю бесіду Президент прибув лише у супроводі Г. Кіссінджера. Слід зауважити, що всі зустрічі проходили в повній таємниці.

27 лютого 1972 року у Шанхаї було надруковане американсько-китайське комюніке. У документі підкреслювалося, що «обидві країни бажають зменшити загрозу міжнародного військового конфлікту; сторони не повинні прагнути до панування в регіонах Азії. Кожна із сторін буде проти спроби будь-якої країни або групи країн встановити таке панування; кожна з сторін не має наміру вести переговори від імені третіх країн або укладати між собою договори, спрямовані проти інших держав [6].

Польський дослідник Станіслав Гломбінський у книзі «Китай і США» пише з приводу «шанхайського комюніке»: «Немає сумніву, що лише через деякий час можна буде оцінити ... значення цього документу. Але, важливо додати, що і візит президента США, і спільне комюніке викликали інтерес у всьому світі, що вони не розвіяли, а навпаки, посилили... побоювання того, чи не йде мова про нову форму союзу, направленою проти інтересів народів інших країн та про новий поділ світу на сфери впливу» [7].

Китайські лідери, підписавши шанхайське комюніке, фактично зафіксували в ньому розрив Китаю з соціалістичними країнами. В свою чергу, американська сторона ніби підштовхувала, а в окремих заявах небезпідставно натякала на пряме заохочування Пекіну до подальшого здійснення

великодержавного зовнішньополітичного курсу. Саме так можна розглядати заяву Ніксона про те, що «сьогодні два наших народи тримають у своїх руках майбутнє всього світу» [8].

Разом з тим, комюніке ігнорувало такі актуальні для долі світу проблеми, як роззброєння, заборона ядерної зброї, боротьба проти агресії та інші. Хоча пізніше Г. Кіссінджер, аналізуючи комюніке, підкреслив, що працюючи над його змістом, «ми не мали на увазі конкретну країну» [9], але й теза про боротьбу з монополією наддержав у посиланні, дає можливість зробити висновок про антирадянський напрямок цього документу. Підводячи підсумок візиту Р. Ніксона до Китаю у лютому 1972 року американський вчений-політолог Роберт Суттер виділяє чотири важливих моменти: 1) візит поклав кінець американській ворожнечі до Китаю; 2) зміцнив надію Пекіну на контроль над Тайванем; 3) заклав підґрунтя китайсько-американському співробітництву для подальшого розвитку Східної Азії в цілому; 4) сприяв новим позитивним крокам Пекіна ... проти свого головного ворога – СРСР» [10].

Розвиток американсько-китайських відносин завжди знаходився у центрі уваги японської дипломатії, оскільки зв'язки між цими країнами безпосередньо впливали на два важливі напрямки зовнішньої політики Японії – на її відносини зі Сполученими Штатами і Китаєм. У зміцненні зв'язків з Пекіном керівники США бачили, насамперед, можливість створення загальної антисоціалістичної (на той період часу) платформи в політиці КНР, США та Японії. З цією ж метою Вашингтон намагався використовувати і японсько-китайське зближення.

Керівництво Сполучених Штатів досить активно виступало за термінове укладення договору «про мир та дружбу» між Японією та КНР. У серпні 1977 року Держсекретар СІЛА С. Венс після візиту до Пекіна відвідав Токіо, де зустрівся з прем'єр-міністром Т. Фукудою і заявив, що Сполучені Штати були б задоволені, щоб якнайшвидше був підписаний японсько-китайський договір [11]. Це було сказано саме в той період, коли японсько-китайські переговори фактично знаходились у застійному стані внаслідок розбіжностей стосовно пункту «протидії гегемонії» в зовнішній політиці, якому китайські керівники намагалися надати антирадянський напрямок.

У травні 1978 року під час зустрічі з Т. Фукудою президент Д. Картер наполегливо підкреслював зацікавленість Сполучених Штатів у підписанні договору між Японією та Китайською Народною Республікою. На думку американського політолога М. Карноу, «...США спокійно, але твердо запевняли Японію поквартитись з укладанням угоди з Китаєм» [12].

Підписання японсько-китайського договору Сполучені Штати розглядали як своєрідну передумову до повної нормалізації японсько-

китайських відносин, як можливість перевірити готовність Пекіна до компромісу з Заходом щодо вирішення гострих політичних питань. Враховуючи всі складнощі нормалізації американсько-китайських відносин, Сполучені Штати були зацікавлені в досягненні домовленості між Японією та КНР, тому що це давало їм надію на можливість більш активного діалогу з новим пекінським керівництвом. Погодившись підписати договір, в який було включено положення, що «він не буде впливати на позицію кожної з сторін стосовно третіх країн», яке певною мірою нейтралізувало пункт проти «протидії гегемонії», Пекін пішов на певні поступки Японії. Американська преса оцінила це як відповідний сигнал того, що шлях до переговорів між США та Китаєм відкритий.

Як відомо, японсько-китайський договір про мир та дружбу був підписаний 12 серпня 1978 року після обміну документами, який було здійснено у Токіо під час візиту Ден Сяопіна. У договорі підкреслювалося, що дві сторони будуватимуть відносини на засаді п'яти мирних принципів та Статуту ООН, запобігаючи використанню сили або загрози силою; виступають проти гегемонізму; розвиватимуть економічні та культурні зв'язки; погоджуються з тим, що стаття договору проти гегемонії не направлена проти будь-якої третьої країни. Договір був укладений терміном на 10 років [13].

Встановивши в січні 1979 року дипломатичні відносини з КНР, Сполучені Штати фактично доповнили ту ланку, яка зв'язувала антирадянський напрямок американсько-японського «договору безпеки» та японсько-китайського «договору про мир та дружбу». Хоча і США, і Японія пішли на нормалізацію відносин з КНР, виходячи насамперед, з особистих державних інтересів, (які, безумовно, не завжди і не в усьому співпадали); головною рисою, яка характеризувала загальну мету цих країн щодо Китаю, було намагання США і Токіо використати «антирадянський дух Пекіна для зміцнення своїх позицій в межах протистояння двох систем» [14].

Намагаючись повною мірою використати Японію для реалізації своєї політики щодо Китаю, Сполучені Штати спробували запобігти повторенню негативного досвіду «ніксонівського шоку». З усіх питань, що торкалися контактів з КНР, проводилися досить ретельні американсько-японські консультації, усі візити американських посадових осіб до Пекіна, як правило, супроводжувалися відвідуванням Токіо, де проводився обмін інформацією про стан зв'язків з Китайською Народною Республікою. Ці кроки диктувались не тільки необхідністю координації політики щодо КНР, але й бажанням ще більше зміцнити союзницькі зв'язки останньої з Японією, які зміцнювали, в свою чергу, позиції США у відносинах з Китаєм.

Намагання США узгодити з Японією свою політику щодо КНР пояснювалося також необхід-

ністю заспокоїти тих, хто був наляканий тим, що акцент американської далекосхідної політики був перенесений з Японії на КНР. Рішення Вашингтона припинити дипломатичні відносини з Тайванем з 1 січня 1979 року та денонсувати американсько-тайванський договір про «взаємну спільну оборону» з 1 січня 1980 року викликали в Японії серйозне занепокоєння щодо американської готовності виконувати обов'язки перед союзниками.

Нормалізація американсько-китайських відносин, яка була завершальним етапом процесу становлення нового рівня зв'язків між США, КНР і Японією, суттєво вплинула на політику Токіо у сфері милітаризації країни. Починаючи з 1972 року, Пекін, який до встановлення японсько-китайських міждержавних відносин, виступав як противник озброєння Японії, починає займати позицію все більш активної підтримки укріплення як японсько-американського військового союзу, так і японської воєнної могутності, докладаючи при цьому всіх зусиль направити їх в антирадянське русло. У жовтні 1978 року, під час візиту до Японії, Ден Сяопін у бесіді з прем'єром Фукудою прямо заявив, що він «з розумінням відноситься до японсько-американського договору безпеки і до збільшення оборонного потенціалу Японії» [15].

Позиція Пекіна цілком задовольняла японський уряд, який в свою чергу, використовував заяви такого змісту, щоб якимось чином пояснити громадськості збільшення воєнної могутності, збереження та зміцнення військового союзу з Сполученими Штатами. Так, міністр закордонних справ Японії С. Окіта, відкрито визнав на початку 1979 року, що не можна відкидати те, що «зміни в міжнародних обставинах зробили дещо сприятливішими щодо ставлення Японії до військового союзу з США, особливо, зміни в політиці Китаю, який сьогодні вітає договір безпеки» [16].

Японський уряд, за характеристикою політолога Р.Соломона, «внаслідок нормалізації американсько-китайських відносин позбавився одного з головних факторів напруженості у післявоєнній політиці – китайської критики японсько-американського військового союзу» [17].

Курс Японії на посилення військової могутності повністю задовольняв глобальні стратегічні розрахунки США. Висунувши тезу про те, що «міцний Китай відповідає інтересам Сполучених Штатів», адміністрація Картера приділяла значну увагу військовому співробітництву КНР з Японією. Поклавши за основу ідею відомого американського політолога і державного діяча З.Бжезинського про «трьохсторонні японсько-американсько-китайські консультації з соціально-економічних проблем регіону, а можливо, і з військово-політичних питань» [18], керівництво Сполучених Штатів почало розробку власної концепції співробітництва трьох країн саме у військовій галузі. У дослідженні вчених Брукінгського університету щодо національних

пріоритетів такого альянсу підіймається питання про можливість поєднання зусиль на особливих напрямках, наприклад, на спеціалізації в області боротьби з підводними човнами, що «відповідало б координації військової політики США, КНР та Японії» [19].

Питання про особливу роль Японії в американських планах милітаризації Китаю стало особливо дебатоватися після того, як США почали конкретну реалізацію планів військового співробітництва з Пекіном.

Нормалізація дипломатичних відносин між США та КНР сприяла активізації й американсько-китайських торговельно-економічних зв'язків. Так, у січні 1979 року була підписана американсько-китайська угода про науково-технічне співробітництво, а в липні цього ж року – торговельна угода. Це було відразу використано діловими колами Японії як відповідне пропагандистське обґрунтування необхідності зміцнення японських позицій на китайському ринку. Газета «Майнічі Дейлі Ньюс» з цього приводу писала: «Немає гарантій того, що США, які «запізлилися» в Китай, сьогодні не використовують всі свої сили, щоб завоювати китайський ринок. Якщо це так, то зменшена конкурентна здатність японських товарів, що пов'язано з підвищенням курсу ієни, може привести до того, що на частку Японії, яка має географічну перевагу перед США, буде припадати ще менша частина торгівлі з Китаєм» [20]. Необхідно зауважити, що реальна оцінка позицій Японії та США на китайському ринку дає можливість зробити висновок, що Сполучені Штати, напевно, не мали можливості на той час зробити серйозну ринкову конкуренцію Японії.

Враховуючи обмежені можливості японсько-американської конкуренції на китайському ринку, Пекін, разом з тим, робив все необхідне, щоб якимось чином стимулювати її. Під час візиту в КНР у травні 1979 року міністра торгівлі США Х. Кресса, Ден Сяопін підкреслив, мабуть, розраховуючи і на слухачів у Токіо, що «американсько-японська торгівля не повинна поступатися за обсягом японсько-китайській» [21].

Розвиток співробітництва між США, КНР та Японією, що здійснювався наприкінці 1970-х років на антирадянських засадах, безумовно, вплинув на зовнішню політику останньої. Японія була зацікавлена у розширенні зв'язків з США і КНР, вбачаючи в цьому важливий фактор зміцнення позицій проти Радянського Союзу. Розраховуючи на підвищення своєї ролі в міжнародних відносинах на Далекому Сході, Японія активно брала участь у розширенні співробітництва з Пекіном. Як проголосив під час підписання японсько-китайського договору «Про мир і дружбу» 1978 року міністр закордонних справ Японії С. Сонода, «якщо Японія і Китай візьмуться за руки і стабілізують становище в Азії,

і Радянський Союз, і Сполучені Штати Америки, і ЄЕС будуть приділяти Японії більше уваги» [22].

Проголошена міністром оборони США Г. Брауном концепція американсько-китайських «паралельних стратегічних інтересів» і «стратегічного співробітництва» фактично мала на увазі і участь Японії в проведенні антирадянської політики. Ще у серпні 1978 року колишній міністр закордонних справ Японії Т. Кімура зауважив, що «Японія разом з Сполученими Штатами і Китаєм можуть виробити єдину глобальну стратегію проти СРСР» [23].

Підсумки візиту прем'єра Держради КНР Хуа Гофена в Токіо і заступника прем'єра Ген Бяо у Вашингтон у травні-червні 1980 року демонструють певний паралелізм підходу США і Японії до своїх відносин з Пекіном. Під час зустрічі з китайськими керівниками в обох столицях підкреслювався збіг оцінок розвитку ситуації в світі. Але, намагання пекінського керівництва «прив'язати» японську політику до свого антирадянського курсу, викликали негативну реакцію в Японії. Постійне підкреслювання китайськими лідерами «антирадянської мети» зближення між КНР, Японією та США, не задовольняло Токіо. Японія намагалася зберегти принаймні подібність до офіційно проголошеного курсу на «багатосторонню і мирну зовнішню політику».

Звернення Пекіна до тези про «зміцнення антирадянського фронту» ставили японське керівництво в дуже складне становище і певним чином змушувало виступати з заявами, що Японія не збирається брати участь у політиці «оточення СРСР».

Не дивлячись на активізацію американсько-китайських та японсько-китайських відносин у 1970-х роках, навряд чи можна з упевненістю говорити про можливості трансформації зв'язків між цими країнами у військово-політичний союз. Обмеженням формування союзу між трьома країнами залишались як відмінність соціально-економічних систем, так і взаємна недовіра.

Вагомість Китаю в зовнішній політиці Японії залишається незмінною й до сьогодні. Разом з тим, японсько-китайський політичний діалог 1970-х рр. не можна назвати повністю результативним. Залишивши невирішеними з часу поновлення міждержавних відносин проблеми, вони ставали причиною періодичного загострення відносин, перешкоджали їх розвитку. Серед цих проблем необхідно особливо виділити тайванську проблему; територіальні суперечки про приналежність островів Сенкаку (Дяюйдао); питання про компенсацію матеріальних збитків, що нанесла Японія Китаю внаслідок агресії 1930-х – 1940-х років. Китай і сьогодні залишається важливим чинником зовнішньополітичної діяльності не тільки США, Японії, але й Російської Федерації в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Япония. Справочник. – М.: БСЭ, 1992; 40 лет КНР. – М.: Наука, 1989; Демченко М.В. Договор, попустительствующий агрессору / М.В. Демченко // Советское государство и право. – 1979. – № 7. – С. 122; Шевчук О.В. Китай між США та Росією: геополітичні відносини / О.В. Шевчук. – Миколаїв: ТОВ «Фірма Іліон», 2008.
2. Гломбінський С. Китай и США / С. Гломбінський – М.: Прогресс, 1975; Sutter R. China-Watch: Toward Sino-American Reconciliation / R. Sutter. – Baltimore, London, 1978; Asian Security in the 1980: Problems and Politicizes for Time of Transition. – Santa Monica, 1979; Brzezinski Zb. The Fragile / Zb. Brzezinski. – Blossom. – N.Y., 1972; Setting National Priorities: Agenda for the 1980. – Wash., 1980; China's Economy and Foreign Trade 1978-1979. – U.S. Department of Comers. – Washington, 1979.
3. Public Papers of Richard M. Nixon. – Wash., 1970. – P. 181.
4. Japan Times. – 1972. – January 10.
5. Washington Post. – 1972. – February 13.
6. Peking Review. – 1972. – March 3.
7. Гломбінський С. Указ. соч. – С.288.
8. Washington Post. – 1972. – March 1.
9. The New York Times. – 1972. – February 28.
10. Sutter R. Op. cit. – P. 109.
11. Япония. Справочник. – С. 519.
12. Foreign Affairs. – 1979. – № 3. – P. 596.
13. 40 лет КНР. – С. 387.
14. Japan Press service. – 1978. – October 24.
15. Там само.
16. Pacific Affairs. – 1979. – Vol. 52. – P. 440.
17. Asian Security in the 1980... – P. 28.
18. Brzezinski Zb. Op.cit. – P. 136.
19. Setting National Priorities. – P.416.
20. Mainichi Daily News. – 1979. – January 3.
21. China's Economy and Foreign Trade 1978-1979. – P. 19.
22. Pacific Affairs. – 1978. – № 3. – P. 310.
23. Japan Times. – 1978. – August 13.

Рецензенти: д.і.н., проф. С.В. Пронь,
д.політ.н., доц. О.В. Шевчук

© Підберезних І.Є., 2010

Стаття надійшла до редколегії 02.12.2009 р.